

DĚLITELNOST

KRÁCENÍ ZLOMKŮ A ŠOUPÁNÍ MINCÍ

JAN MALÝ

Soutěžní úloha 1. Na tabuli jsou napsána čísla $1, 2, \dots, 33$. V jednom kroku zvolíme na tabuli dvě čísla, z nichž jedno je dělitelem druhého, obě smažeme a na tabuli napíšeme jejich (celočíslný) podíl. Takto pokračujeme, až na tabuli zůstanou jen čísla, z nichž žádné není dělitelem jiného. (V jednom kroku můžeme smazat i dvě stejná čísla a nahradit je číslem 1.) Kolik nejméně čísel může na tabuli zůstat?

Zadání si můžeme představit i takto: Ve jmenovateli zlomku jsou čísla $1, 2, \dots, 33$, ve jmenovateli je jen jednotka. V jednom kroku přesuneme jedno z čísel z čitatele do jmenovatele tak, aby po vykrácení opět zbyla ve jmenovateli jen jednotka...

Úloha 1. Určete, kolika nulami končí dekadický zápis čísla $33!$.

Důkaz. Sedmi nulami. Stačí zjistit, s jakými exponenty vystupují prvočísla 2 a 5 v rozkladu daného faktoriálu na prvočinitele. Lze to provést konkrétním rozbořením součinu $1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot \dots \cdot 33$.

Úloha 2. Dokažte, že číslo $N = 46! \cdot 47! \cdot 48! \cdot 49!$ není druhou mocninou celého čísla, a pak najděte jeho největší dělitel, který je druhou mocninou celého čísla.

Důkaz. Číslo N není druhou mocninou, protože v jeho rozkladu na prvočinitele vystupuje prvočíslo 47 s lichým exponentem.

Máme $46! \cdot 47! \cdot 48! \cdot 49! = 47 \cdot (46!)^2 \cdot (48!)^2 \cdot 7^2$, tedy největší druhou mocninou, která je dělitelem čísla N , je číslo $N/47$.

Úloha 3. Najděte všechna přirozená n , pro něž existuje pořadí $(x_1, x_2, \dots, x_{10})$ čísel $1, 2, \dots, 10$, jež vyhovuje rovnici

$$\frac{x_1 x_2 x_3 x_4 x_5}{x_6 x_7 x_8 x_9 x_{10}} = n$$

Důkaz. Číslo n musí být ve tvaru $2^{k_2} \cdot 3^{k_3} \cdot 5^{k_5} \cdot 7$, kde k_2, k_3, k_5 jsou přirozená čísla. Kdybychom všechna čísla od jedné do deseti narvali do čitatele (to se ovšem nesmí), dostali bychom $2^8 \cdot 3^4 \cdot 5^2 \cdot 7$. Pokud některá z čísel přesuneme do jmenovatele (aniž by hodnota zlomku přestala být přirozené číslo), dojde ke krácení a exponenty se mohou snížit o sudá čísla.

Abychom dostali číslo 7, je třeba přesunout do jmenovatele $2^4 \cdot 3^2 \cdot 5$. Toto číslo lze vyjádřit jako součin pěti čísel třeba $2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5 \cdot 6$.

Tedy

$$7 = \frac{1 \cdot 7 \cdot 8 \cdot 9 \cdot 10}{2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5 \cdot 6}.$$

Připomeňme: součin všech čísel ve hře je $2^8 \cdot 3^4 \cdot 5^2 \cdot 7$,

$$7 = \frac{1 \cdot 7 \cdot 8 \cdot 9 \cdot 10}{2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5 \cdot 6}.$$

Další čísla lze získat tak, že nějaké číslo ze jmenovatele vyměníme za jedničku. Tímto způsobem dostaneme postupně čísla $7 \cdot 2^2, 7 \cdot 3^2, 7 \cdot 4^2, 7 \cdot 5^2, 7 \cdot 6^2$.

V případě posledního čísla $7 \cdot 6^2$ nabývá zlomek vůbec největší možné hodnoty

$$7 \cdot 6^2 = \frac{6 \cdot 7 \cdot 8 \cdot 9 \cdot 10}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5},$$

protože každé číslo v čitateli je větší než každé číslo ve jmenovateli. Hledaná čísla tedy musí být tvaru $7 \cdot m^2$, kde $m \in \{1, \dots, 6\}$, a pro všechna tato čísla jsme vyjádření našli.

Úloha 4. Na tabuli je zapsáno sedm čísel $p^2, pq, q^2, p^3, p^2q, pq^2, q^3$, kde p a q jsou dvě různá prvočísla. Po šesti krocích popsaných v soutěžní úloze zůstalo na tabuli jediné číslo. Určete ho bez rozboru všech možných postupů, jakými lze jednotlivé kroky volit.

Důkaz. Poslední číslo na tabuli bude pq . Součin všech čísel na tabuli je na počátku p^9q^9 , a proto po každém kroku bude mít hodnotu $p^m q^n$ s lichými exponenty m a n .

Pro číslo $p^m q^n$, které jako jediné zůstane nakonec, navíc musí platit $m + n \leq 3$ (jako pro každé číslo, jež dostaneme v průběhu prováděných kroků), takže musí být $m = n = 1$.

Možný postup kroků:

$$\begin{array}{cccccc}
 p^2, & pq, & \underline{q^2}, & p^3, & p^2q, & pq^2, & \underline{q^3} \\
 \underline{p^2}, & pq, & & \underline{p^3}, & p^2q, & pq^2, & q \\
 & \underline{pq}, & & p, & \underline{p^2q}, & pq^2, & q \\
 & & & \underline{p}, & p, & pq^2, & q \\
 & & & & \underline{1}, & \underline{pq^2}, & q \\
 & & & & & \underline{pq^2}, & \underline{q} \\
 & & & & & & pq
 \end{array}$$

Úloha 5. Najděte nejmenší k mezi 1 a 33, aby

$$\frac{33 \cdot 32 \cdot 31 \cdots (k+2)(k+1)}{k!} > 1.$$

Důkaz. Nejdříve uděláme přibližný odhad. Zkusme dát do čitatele čísla 33, 32, ..., 26, do jmenovatele $2 \cdot 3 \cdots 17$ a zkoumejme, jak velký asi bude podíl. Podle toho rozhodneme, zda dál přidávat do čitatele nebo do jmenovatele, nebo dokonce přesouvat. Krátíme $33 = 3 \cdot 11$, $32 = 4 \cdot 8$, $30 = 5 \cdot 6$, $26 = 2 \cdot 13$, $28 \cdot 27 = 4 \cdot 7 \cdot 3 \cdot 9 = 7 \cdot 9 \cdot 12$ a dostaneme

$$\frac{33 \cdot 32 \cdot 31 \cdot 30 \cdot 29 \cdot 28 \cdot 27 \cdot 26}{2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5 \cdot 6 \cdot 7 \cdot 8 \cdot 9 \cdot 10 \cdot 11 \cdot 12 \cdot 13 \cdot 14 \cdot 15 \cdot 16 \cdot 17} = \frac{31 \cdot 29}{10 \cdot 14 \cdot 15 \cdot 16 \cdot 17}$$

Ted' použijeme přibližný vzorec $29 \cdot 31 \sim 30^2$ a dostaneme

$$\frac{33 \cdot 32 \cdots 26}{2 \cdot 3 \cdots 17} \sim \frac{30 \cdot 30}{10 \cdot 14 \cdot 15 \cdot 16 \cdot 17} = \frac{3}{7 \cdot 16 \cdot 17}$$

$$\frac{33 \cdot 32 \cdots 26}{2 \cdot 3 \cdots 17} \sim \frac{30 \cdot 30}{10 \cdot 14 \cdot 15 \cdot 16 \cdot 17} = \frac{3}{7 \cdot 16 \cdot 17}$$

V čitateli tedy trochu přitopíme a dostaneme

$$\frac{33 \cdot 32 \cdots 24}{2 \cdot 3 \cdots 17} \sim \frac{3 \cdot 25 \cdot 24}{7 \cdot 16 \cdot 17}.$$

Použijeme přibližný vzorec $16 \cdot 17 \sim 15 \cdot 18$ a máme

$$\frac{33 \cdot 32 \cdots 24}{2 \cdot 3 \cdots 17} \sim \frac{3 \cdot 25 \cdot 24}{7 \cdot 15 \cdot 18} = \frac{5 \cdot 4}{7 \cdot 3} \sim 1.$$

Ted' už můžeme značně povolit na přesnosti. Zbývající čísla jsou přibližně stejně velká, tedy do čitatele i jmenovatele přihodíme tři a dostaneme

$$a := \frac{33 \cdot 32 \cdots 21}{2 \cdot 3 \cdots 20} \text{ je něco přes jedničku.}$$

Hypotéza je $k = 20$.

Nyní budeme provádět přesné odhady. Nejprve pokrátíme na nejvyšší možnou míru: máme $33 = 3 \cdot 11$, $32 = 4 \cdot 8$, $30 \cdot 28 = 12 \cdot 10 \cdot 7$, $27 \cdot 25 = 5 \cdot 9 \cdot 15$, $26 = 2 \cdot 13$, máme

$$\begin{aligned}
 a &= \frac{31 \cdot 29 \cdot 24 \cdot 23 \cdot 22 \cdot 21}{6 \cdot 14 \cdot 16 \cdot 17 \cdot 18 \cdot 19 \cdot 20} = \frac{31 \cdot 29 \cdot 6 \cdot 4 \cdot 23 \cdot 2 \cdot 11 \cdot 3 \cdot 7}{6 \cdot 2 \cdot 7 \cdot 4 \cdot 4 \cdot 17 \cdot 3 \cdot 6 \cdot 19 \cdot 20} \\
 &= \frac{31 \cdot 29 \cdot 23 \cdot 11}{4 \cdot 17 \cdot 6 \cdot 19 \cdot 20}.
 \end{aligned}$$

Použijeme nerovnosti $\frac{23}{20} > \frac{24}{21}$, $\frac{31 \cdot 29}{21 \cdot 19} > \frac{30^2}{20^2}$ a dostaneme

$$a > \frac{31 \cdot 29 \cdot 24 \cdot 11}{4 \cdot 17 \cdot 6 \cdot 19 \cdot 21} > \frac{30 \cdot 30 \cdot 24 \cdot 11}{4 \cdot 17 \cdot 6 \cdot 20 \cdot 20} = \frac{9 \cdot 11}{4 \cdot 17} > 1.$$

Spočetli jsme

$$a > \frac{31 \cdot 29 \cdot 24 \cdot 11}{4 \cdot 17 \cdot 6 \cdot 19 \cdot 21} > \frac{30 \cdot 30 \cdot 24 \cdot 11}{4 \cdot 17 \cdot 6 \cdot 20 \cdot 20} = \frac{9 \cdot 11}{4 \cdot 17} > 1.45.$$

Ted' zkusíme podobně jemný horní odhad:

$$a = \frac{31 \cdot 29 \cdot 23 \cdot 11}{4 \cdot 17 \cdot 6 \cdot 19 \cdot 20} < \frac{30 \cdot 30 \cdot 23 \cdot 11}{4 \cdot 17 \cdot 6 \cdot 19 \cdot 20} = \frac{3 \cdot 5 \cdot 23 \cdot 22}{16 \cdot 17 \cdot 19} < \frac{15 \cdot 23 \cdot 22}{15 \cdot 18 \cdot 19} = \frac{23 \cdot 11}{9 \cdot 19} < 1.48.$$

Vidíme, že $1.45 < a < 1.48$. Kdybychom přesunuli 21 do jmenovatele, dostali bychom se hluboko pod jedničku. Hledané číslo je $k = 20$.

Úloha 6. Najděte nejmenší přirozené číslo, které lze dostat doplněním závorek do výrazu $15 : 14 : 13 : 12 : 11 : 10 : 9 : 8 : 7 : 6 : 5 : 4 : 3 : 2$.

Důkaz. Abychom si zjednodušili život, budeme psát $a : b : c$ místo jednoznačnějšího $(a : b) : c$. Jakékoli číslo, které lze získat doplněním závorek do zadaného výrazu, lze získat i jako podíl součinů, kde v čitateli i jmenovateli jsou čísla z množiny $\{2, \dots, 15\}$ a každé z nich je použito právě jednou.

Mějme tedy podíl tohoto tvaru a ptejme se obráceně, zdali je možné ho vytvořit podle pokynů úlohy. Vidíme, že ať děláme co děláme, 15 zůstane v čitateli a 14 ve jmenovateli. To jsou ale jediná omezení. Uděláme-li závorku před 14, 13 se přesune do čitatele, jinak zůstane ve jmenovateli. Závorkou před číslem 13 rozhodneme o umístění čísla 12 atd. Pokud necháme všechna čísla až na 14 v čitateli, vyjde nám

$$15 \cdot 13 \cdot 12 \cdot 11 \cdot 10 \cdot 9 \cdot 8 \cdot 6 \cdot 5 \cdot 4 \cdot 3 = 2^9 \cdot 3^6 \cdot 5^3 \cdot 11 \cdot 13.$$

Připomeňme největší možný výsledek

$$2^9 \cdot 3^6 \cdot 5^3 \cdot 11 \cdot 13.$$

Pokud přesunem některého čísla do jmenovatele vznikne přirozený podíl, exponenty u prvočíselného rozkladu se mohou snížit jen o sudá čísla. Exponent u trojky můžeme snížit maximálně na 2, protože 15 musí zůstat v čitateli. Nejmenší možný výsledek je tedy $2 \cdot 3^2 \cdot 5 \cdot 11 \cdot 13 = 12870$. Máme

$$\begin{aligned} 2 \cdot 3^2 \cdot 5 \cdot 11 \cdot 13 &= \frac{15 \cdot 7 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 11 \cdot 13}{14} \\ &= \frac{15 \cdot 7 \cdot 4 \cdot 3 \cdot 11 \cdot 13}{14} \cdot \frac{10}{5 \cdot 2} \cdot \frac{9 \cdot 8}{6 \cdot 12} \\ &= 15 : (14 : (13 : (12 : 11 : 10 : 9 : 8 : (7 : 6 : (5 : 4 : (3 : 2)))))). \end{aligned}$$

Kongruence. Připomeňme následující relaci na množině všech celých čísel: říkáme, že $a \equiv b \pmod n$ (čti modulo n), jestliže $n \mid (a - b)$ (čti n dělí $a - b$). Je-li $r(a)$ zbytek při celočíselném dělení $a \div n$, pak $a \equiv b \pmod n$, právě když $r(a) = r(b)$. S kongruencí se zachází podle vzorců

$$\left. \begin{array}{l} a \equiv b \pmod n, \\ c \equiv d \pmod n \end{array} \right\} \implies \left\{ \begin{array}{l} a + c \equiv b + d \pmod n, \\ ac \equiv bd \pmod n \end{array} \right.$$

Úloha 7. V každém vrcholu pravidelného n -úhelníku leží jedna mince. V každém tahu můžeme vybrat jednu minci a přesunout ji o 6 míst proti směru hodinových ručiček. Pro která n můžeme tímto způsobem postupně přesunout všechny mince na jednu hromadu?

Důkaz. Představujeme si, že každému celému číslu k odpovídá jedna pozice a ta je očíslovaná číslem $r(k)$, což je zbytková třída k modulo n . Při jednom tahu posuneme minci z pozice k na pozici $k + 6$, čímž se změní zbytková třída z $r(k)$ na $r(k + 6)$. Na konci mají být všechny mince na pozici očíslované q , tedy ke každému k musí existovat m tak, že

$$k + 6m \equiv q \pmod n,$$

násobky $6m$, $m = 1, 2, \dots$ musí navštívit všechny zbytkové třídy. To je právě v tom případě, že čísla 6 a n jsou nesoudělná.

Úloha 8. V každém vrcholu pravidelného 2008-úhelníku leží jedna mince. Vybereme dvě mince a přemístíme každou z nich do sousedního vrcholu tak, že jedna se posune ve směru a druhá proti směru chodu hodinových ručiček. Rozhodněte, zda je možno tímto způsobem všechny mince postupně přesunout: a) na 8 hromádek po 251 mincích, b) na 251 hromádek po 8 mincích.

Důkaz. Na 8 hromádek po 251, to nic není, rozdělíme 2008-úhelník na 8 úseků po 251 mincích a každý úsek shrneme doprostřed. Horší bude dokázat, že 251 hromádek po 8 mincích nejde. Opět použijeme "periodický model".

Významným ukazatelem pro n -úhelník je zbytková třída při kongruenci modulo n pro výraz

$$V = \dots - 2p(-2) - 1p(-1) + p(1) + 2p(2) + 3p(3) + \dots,$$

kde $p(k)$ počet mincí na k -té pozici. Potom

$$V \equiv V' \pmod{n} \quad \text{pro } V' := p'(1) + 2p'(2) + \dots + (n-1)p'(n-1),$$

kde $p'(r)$ je celkový počet mincí na pozicích očíslovaných číslem r . Posuneme-li jednu minci z k na $k+1$ a současně jinou z m na $m-1$, hodnota V se změní na $V - k + (k+1) - m + (m-1) = V$, takže se nezmění, říkáme, že V je *invariant*. Na začátku je na pozicích $0, \dots, n-1$ po jedné minci a jinde není nic. Pak

$$V_{\text{start}} = 0 + 1 + \dots + n - 1 = \frac{n(n-1)}{2}.$$

Dosadíme-li $n = 2008$, $V_{\text{start}} = \frac{251 \cdot 8(251 \cdot 8 - 1)}{2}$, což není dělitelné osmi.

Cílové rozložení je takové, že existují r_1, r_2, \dots, r_{251} , tak, že pro každé $j = 1, \dots, 251$ máme právě 8 mincí na pozicích očíslovaných r_j . Tedy

$$V_{\text{cíl}} \equiv 8r_1 + 8r_2 + \dots + 8r_{251},$$

to je dělitelné osmi. Tedy $V_{\text{start}} \not\equiv V_{\text{cíl}} \pmod{n}$ a přesun nelze provést.

Úloha 9. *V každém z vrcholů pravidelného n -úhelníku leží určitý počet mincí: v k -tém vrcholu je to právě k mincí, $1 \leq k \leq n$. Vybereme dvě mince a přemístíme každou z nich do sousedního vrcholu tak, že jedna se posune ve směru a druhá proti směru chodu hodinových ručiček. Rozhodněte, pro která n lze po konečném počtu takových přemístění docílit toho, že pro libovolné k , $1 \leq k \leq n$, bude na k -tém vrcholu ležet $n+1-k$ mincí.*

Důkaz. Nutnou podmínkou je $V_{\text{start}} \equiv V_{\text{cíl}} \pmod{n}$. Je to také podmínka postačující? Předpokládejme, že podmínka je splněna. Vyberme si jednu pevnou minci. Ostatními mincemi šoupejme zcela svobodně, zatímco vybranou minci vždy vyvažujeme pohyby uskutečněné ostatními mincemi. Jsou-li ostatní mince na svém místě, vybraná musí být také na svém místě, protože jinak by se neodpovídala hodnota invariantu.

Počítejme tedy, kdy $V_{\text{start}} \equiv V_{\text{cíl}} \pmod{n}$. Na začátku máme

$$V_{\text{start}} \equiv 1^2 + 2^2 + \dots + n^2 = \frac{n(n+1)(2n+1)}{6},$$

na konci

$$\begin{aligned} V_{\text{cíl}} &\equiv 1n + 2(n-1) + 3(n-2) + \dots + (n-1) \cdot 2 + n \cdot 1 \\ &= n + (n-1) + (n-2) + \dots + 1 \\ &\quad + (n-1) + 2(n-2) + 3(n-3) + \dots + (n-1) \cdot 1 + n \cdot 0 \\ &\equiv (1+2+3+\dots+n) - (1+4+9+\dots+n^2) \\ &\equiv \frac{n(n+1)}{2} - \frac{n(n+1)(2n+1)}{6} = -\frac{n(n+1)(2n-2)}{6} \end{aligned}$$

Odtud

$$V_{\text{start}} - V_{\text{cíl}} \equiv \frac{n(n+1)(4n-1)}{6}$$

Jde o to, zda číslo $\frac{n(n+1)(4n-1)}{6}$ je dělitelné n . Napišme n ve tvaru $n = 6m + r$, kde $r \in \{0, 1, 2, 3, 4, 5\}$. Je-li $r = 0$, pak

$$\frac{n(n+1)(4n-1)}{6} = m(6m+1)(24m-1).$$

Toto číslo není dělitelné $n = 6m$.

Je-li $n = 6m + 1$, pak

$$\frac{n(n+1)(4n-1)}{6} = \frac{(6m+1)(6m+2)(24m+3)}{6} = (6m+1)(3m+1)(8m+1).$$

Toto číslo je dělitelné $n = 6m + 1$.

Je-li $n = 6m + 2$, pak

$$\frac{n(n+1)(4n-1)}{6} = \frac{(6m+2)(6m+3)(24m+7)}{6} = (3m+1)(2m+1)(24m+7).$$

Toto číslo není dělitelné $n = 2(3m + 1)$.

Je-li $n = 6m + 3$, pak

$$\frac{n(n+1)(4n-1)}{6} = \frac{(6m+3)(6m+4)(24m+11)}{6} = (2m+1)(3m+2)(24m+7).$$

Toto číslo není dělitelné $n = 3(2m + 1)$.

Je-li $n = 6m + 4$, pak

$$\frac{n(n+1)(4n-1)}{6} = \frac{(6m+4)(6m+5)(24m+15)}{6} = (3m+2)(6m+5)(8m+5).$$

Toto číslo není dělitelné $n = 2(3m + 2)$.

Je-li $n = 6m+5$, pak

$$\frac{n(n+1)(4n-1)}{6} = \frac{(6m+5)(6m+6)(24m+19)}{6} = (6m+5)(m+1)(24m+19).$$

Toto číslo je dělitelné $n = 6m + 5$.

Závěr: řešením úlohy jsou čísla n , která při dělení 6 dávají zbytek 1 nebo 5.

Úloha 10. *V každém z vrcholů pravidelného n -úhelníku leží jedna mince. Vybereme dvě mince a přemístíme každou z nich do jiného vrcholu tak, že jedna se posune o dvě ve směru (doprava) a druhá o jednu proti směru (doleva) chodu hodinových ručiček. Rozhodněte, která rozložení mincí lze tímto způsobem docílit.*

Důkaz. Hledáme-li podobný invariant jako v předchozích úlohách, nenacházíme. Musíme použít zcela jinou metodu. Úloha je ekvivalentní s úlohou inverzní, totiž zda se povolenými tahy dá z čehokoli udělat rovnoměrné rozdělení. Ukážeme, že ano. Najdeme algoritmus, jak z každé necílové pozice udělat pozici, v níž je počet neobsazených míst o jednu menší. Vybereme maximální skupinu po sobě jdoucích obsazených pozic a očíslováme je zleva čísly $1, 2, \dots, k$. Nyní rozlišíme několik možností.

(a) Na pozici $k > 1$ je dvě nebo více mincí. Posuneme jednu minci z pozice k o jednu doleva, zatímco minci z pozice $(k - 1)$ o dvě doprava. Výsledný efekt je jako bychom posunuli z pozice k jednu minci o jednu doprava. Tímto postupem je možné postupně sesouvat mince doprava a zaplňovat díry vpravo od skupiny. Zbývá případ, že všechny pozice ve skupině až na prvou jsou zaplněny jednou mincí.

(b) Na pozici 1 jsou tři nebo více mincí. Rozhodíme-li dvě z nich, zaplníme díru vlevo od skupiny.

(c) Na pozici 1 jsou dvě mince a pozice 2, 3 jsou obě obsazené. Posuneme z pozice 3 na pozici 2 a z pozice 1 na pozici 3. Pozice 1, 2, 3 zůstanou obsazené, na pozici 2 jsou aspoň dvě mince. Dále postupujeme podle bodu (a).

(d) Na pozici 1 jsou dvě mince, pozice 3 je prázdná. Rozhodíme-li mince z pozice 1, vznikne tam díra, ale díry na pozicích 3 a 0 se zaplní.

(e) Na pozici 1 jsou dvě mince, pozice 3 je obsazená, ale pozice 2 je prázdná. Posuneme z 3 do 2 a z 1 do 3 a tím zaplníme díru na pozici 2.

Nyní již zbývá jen případ, kdy na všech pozicích skupiny je jen po jedné minci. Jelikož celkový počet mincí je n , kdyby takto vypadaly všechny skupiny, dosáhli jsme cíle.